گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێنین
کۆڕامانێک لە ئەنفال

ئامادەکردنی
حەمە کاکەڕەش

سوید
2007

ناوی کتێب: گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێنین & کۆڕامانێک لە ئەنفال
ئامادەکردنی: حەمە کاکەڕەش
بەشداربووان: بەختیار عەلی، هەندرێن،. د. ئەحمەدی مەلا. هیوا قادر. ئیسماعیل حەمەئەمین.
شێرزاد حەسەن. گۆران بابە عەلی.
سالّی چاپ: 2007
وێنەی بەرگ:
چاپ:بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بلآوکردنەوەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەرێمی کوردستان
ژمارەی سپاردن:

دەستپێک

لە بەرامبەر کارەساتی ئەنفال دا هەرچییەک بکرێت کەمە، کەم بەو مانایەی لە هیچ کتێب و مۆسیقاو شیعرو جیرۆک و شانۆ و رۆمانێک دا جێگای هەڵوەرینی ڕۆحی ئەو هەموو ئینسانەی کورد نابێتەوە، من دەزانم زریکەی مندالّ قیژەی ژن ئاهو حەسرەتی پیرە مێرد ئەمانە نا نووسرێنەوە و ڕەسم ناکرێن بە هیچ ئامێرێک نا ژەنرێن. بەلآم خیتابی دووبارەو سوواوی حیزبەکان و بە ناو رۆشنبیرەکانی حیزب زۆر لەوە لاوازترن بتوانن قسە لە سەر ئەنفال بکەن، هەر ئەم لاوازی و بێتوانایی قسە کردن و نەبوونی زمانی دەربڕینەیە لای

حیزبەکان وایکردووە یادکردنەوەی ساڵانەی ئەنفال لە دۆخێکی ساردوسڕو مردوودا قەتیس بکرێت.
قەتیس بوونی یادکردنەوەی ساڵانە لەو دۆخەداو نەبوونی قسە و گوتارێکی هەستیارو قووڵ وای لێکردم بیر لەوە بکەمەوە لە پرۆژەی کتێبێک دا چەند ڕۆشنبیرێکی دیاری کورد بدوێنم تا وەڵامەکانیان کتێبێک بێت بۆ مێژوو، بۆئەوەی بە ڕۆشنبیرییەکی هەستیارو ڕامانێکی ئینسانییەوە کە زۆر دوورە لە شیعاراتی حیزب و یادکردنەوەی مردووی ساڵانە خوێندنەوەکانی خۆیان لە زۆر ڕووەوە لەسەر ئەنفال بخەنەڕوو، تا هێندەی تر ئەو بۆشاییە مردووەی نێوان ڕۆشنبیرانی کورد و عەقڵی حیزب و دەسەڵاتداری کوردی بخرێتەڕوو، بۆئەوەی ڕوونتریش ئەو خەمساردی و نەکردەییانە بخرێنەڕوو کە سەبارەت بە کارەساتێکی تراژیدی وەک ئەنفال هەیە.
کۆی ئەم گفتووگۆیانە کە لەناو ئەم کتێبەدا کۆکراونەتەوە، بەشێکە لەبەردەوامی پڕۆژەیەکی خۆم کە ڕەنگە لەو نزیکانەدا چەند بەشێکی تری بەدوادابێت.
تەمەنا دەکەم ئەم سەرنجانەی کە لەم گفتوگۆیانەدا خراونەتەڕوو ببنە هۆی کارکردنی بەپەلەی زیاتر و کارامەتر سەبارەت بە ئەنفال.

حەمە کاکەڕەش
سوید

ئەم گفتوگۆیە بەشێکە لە کتێبی (گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێنین)

گۆران بابەعەلی

ئەگەر عێراق وڵاتێکی ئیسلامییش نەبوایە و کورد هەر ئایینێکی تریشی هەبوایە، بەڵام هەمان هەلومەرجە سیاسی و ناوچەییەکانی ئەو کاتە ئامادەبووایە، دەشیا هەمان بێدەنگی هەڵبژێردرایە لەلایەن دونیای دەرەوە.

گۆران بابەعەلی

پرسیار: ئەگەر بهاتایە ئەنفال لە وڵاتێکی ئیسلامیدا روویندایە و هەروەها مانایەکی ئیسلامیشی پێنەدرایە، پێتانوابوو ئەنفال بتوانرایە نوقمی بێدەنگییەکی وابکرێت هەم لەلایان وڵاتانی دراوسێوە تا دەگاتە هەموو وڵاتە ئیسلامییەکانی دنیا، ئەوسا وڵاتانی ئەوروپاش؟

گۆران بابەعەلی: بێدەنگی دونیای دەرەوە دەربارەی ئەنفال هێندە پەیوەندیی بەوەوە نەبوو کە لە وڵاتێکدا روویداوە زۆرینەی دانیشتووانی ئیسلامن، هێندەی پەیوەندیی بە بارودۆخە ناوچەیی و جیهانیەکانی ئەو سەردەمەوە هەبوو. ئەڵبەتە هێشتا تائێستاش وەک حاڵەتێکی جینۆساید گرنگیەکی ئەوتۆی پێنەدراوە. هێندەنەبێت کە وەک یەکێک لە تاوانە دژەمرۆییەکانی رژێمی بەعس، بەتایبەتی لەچوارچێوەی دادگاییکردنی سەرانی ئەو رژێمەدا، باسی لێوەدەکرێت. بەشێوەیەکی زۆر تایبەتی و وەک حاڵەتێکی جینۆساید تەنها لە دادگاییکردنی بازرگانی کەرەسەی خاوی کیمیاییدا، فرانس ڤان ئانرات لە هۆڵەندا، مامەڵەی لەگەڵ کرا و وەک کردەی جینۆساید لەقەڵەمدرا.

لەساتەوەختی روودانی ئەنفالدا هۆی سەرەکیی بێدەنگبوونی دونیای دەرەوە بەشێوەیەکی گشتی ئەوەبوو کە عێراقی رژێمی بەعس لەگەڵ ئێراندا لەشەڕدابوو و دونیای خۆرئاوا و بەشێکی گەورە و گرنگی وڵاتانی عەرەبییش بەچاوی ترس و گومانەوە لە ئێرانیان دەڕوانی و پشتگیریی عێراقیان دەکرد. ئەمە جگە لەوەی هەڵوێستی وڵاتانی عەرەبی بەرامبەر بە کورد هەمیشە یان دژایەتیکردن یان فەرامۆشکردن بووە و تائێستاش شتێکی ئەوتۆ لەو هەڵوێستە نەگۆڕاوە. بەڵام لەگەڵ گۆڕانی هەڵوێستی دونیای خۆرئاوا بەرامبەر عێراق و بەعس، هەڵدانەوەی پەردە لەسەر تاوانەکانی ئەنفال و هێرشە کیمیاییەکان دەستپێدەکات، تا لەساتەوەختێکدا دەبێتە یەکێک لە ئامرازەکانی دژایەتیکردنی ئەو رژێمە.

ئەگەر عێراق وڵاتێکی ئیسلامییش نەبوایە و کورد هەر ئایینێکی تریشی هەبوایە، بەڵام هەمان هەلومەرجە سیاسی و ناوچەییەکانی ئەو کاتە ئامادەبووایە، دەشیا هەمان بێدەنگی هەڵبژێردرایە لەلایەن دونیای دەرەوە. ئایین خودی خۆی و ئەو راستیەی زۆربەی تاوانبارانی ئەنفال و قوربانیانیشی ئیسلام بوون، فاکتەرێکی هێندە گرنگ نییە، نە لە روودانی ئەنفالدا و نە لە بێدەنگیدا دەربارەی. دەوڵەتی عێراقی لەو سەردەمەدا هێندە پشتئەستوور بوو بە توانا سەربازی و ئابووری و سیاسیەکانی خۆی و هێندەش دڵنیابوو لە پشتگیریی زۆرێک لە زلهێزانی ئەو کاتە، تەنانەت ئەمریکاش، کە چاونەترسانە نەخشەی بۆ ئەنفال داڕشتبوو و بێسڵەمینەوە جێبەجێیدەکرد. پاشان بەڕادەیەکی زۆر نهێنیی ئەو هێرشانە و تاوانەکانی پاراستبوو کە نەک هەر دونیای دەرەوە و رای گشتی لە دەرەوەی عێراق، بەڵکو زۆربەی هەرەزۆری دانیشتوانی عێراقیش، تەنانەت بەشێکی زۆری کوردیش ئاگاداری نەبوون. وەیان بەلایەنی کەمەوە ئاگاداری ووردەکاریەکان و سروشتی کردەوەکان نەبوون.

جگە لەمانە دەوڵەتی عێراقی لەو سەردەمەدا زۆر سەرکەوتووانە توانیبووی قەناعەت بە دەوڵەتانی خۆرئاوایی بکات کە ئەو هێرشانە بەشێک بوون لە جەنگ لەگەڵ ئێران و لەو جەنگەشدا پشتگیریەکی زۆری دەکرا. بۆ خۆرئاوا و هەموو ئەو وڵاتانەی بەرژەوەندیی ئابووری و نەوتییان لەگەڵ عێراق هەبوو، گرنگ بوو عێراق جەنگەکە بەرێتەوە یان بەلایەنی کەمەوە کۆتاییپێبهێنێت. عێراق تەنانەت توانیبووی قەناعەت بە دونیای دەرەوە بکات کە ئەوە ئێرانە چەکی کیمیایی

بەکاردەهێنێت. پێدەچوو خۆرئاواییەکان خۆشیان ئامادەی ئەوە بن باوەڕبکەن. هەربۆیەش بێدەنگی باشترین ڕێگابوو، تا ئەوکاتەی هاوکێشەکان پێچەوانەبوونەوە و عێراق خۆی بووە دوژمنی بەشێکی گەورەی خۆرئاوا.

هەموو ئەم ئالۆزیە و پێکداچوونی بەرژەوەندییەکان و وویستی خۆرئاوا بۆ باوەڕهێنان بە حیکایەتەکانی عێراق، وایکردبوو بەچاوی گومانەوە سەیری هەوڵەکانی سیاسیانی کورد و کوردانی دەرەوەی عێراقیش بکەن بۆ ئاشکراکردنی تاوانەکانی دەوڵەتی عێراقی دژ بە کورد. هەربۆیەش ئەو هەوڵانە لە هیچ حاڵەتێکدا نەگەیشتوونەتە ئاستی قەناعەتکردن بە دەوڵەتێک یان نەتەوە یەکگرتووەکان بەوەی لە عێراقدا جینۆساید لەڕوودانادابووە. هەرچی وڵاتانی تری عەرەبی و ئیسلامییشە، لەو سەردەمەدا زۆربەیان لایەنی عێراقیان دەگرت دژ بە ئێران و ئەو دەوڵەتانەشی دژی عێراق و لایەنگری ئێران بوون، بۆنموونە سوریا و لیبیا، هێندە کێشەی کوردیان بەلاوە گرنگ نەبووە و دۆستایەتیی سیاسیشیان لەگەڵ لایەنە سیاسیە کوردیەکاندا تەنها بەشێک بووە لە دژایەتیکردنی دەوڵەتی عێراقی و ڕژێمی بەعس.

پرسیار: ئەو هۆکارانە چین کە ئەنفال لە هۆشیارییەکی سیاسی سادەوە کە تەنها لە یادکردنەوەی سەرپێیانەی ساڵانەدا قەتیسبووە دەگوازێتەوە بۆهۆشیارییەکی کلتوری، لەو بێدەنگییەی کە خاوەنی قسەنییە دەگوازێتەوە بۆ بیرکردنەوەیەک بە دەنگی بەرز.
هەروەها ئەم بێدەنگییە چەند پەیوەندی بە کورد خۆیەوە هەیە، هەم لەئاستی بەرپرسیارییەتی کۆمەڵگای کوردی بۆ ئەنفال و هەم لە ئاستی دەسەڵاتی کوردی خۆیدا؟

گۆران بابەعلی: ڕاستییەک هەیە دەبێت خۆمانی لێ گێل نەکەین، پەردەی بەسەردا دانەدەینەوە و ڕۆژێک لەڕۆژان زۆر بەڕاشکاوەنەتر قسەی لەسەربکەین و هەموو لایەنەکانی ئاشکرابکەین. ئەو ڕاستیەش ئەوەیە کە کورد، وەیان ڕاستتر وایە بڵێین لایەنە سیاسیەکانی کورد، بەشێکن لە ڕووداوەکانی ئەنفال. کەواتە پەیوەندیی کورد بە ئەنفالەوە هەر بەشداریکردنی جاش و موستەشارانی کورد نییە. ئەڵبەتە بێدەنگی بەرامبەر تاوانی جاشە کوردەکان لەبەر هۆی سیاسی، بێڕادە بێمانایە. بێگومان لێبووردن کردەیەکی شارستانی و مرۆییانەیە. هەر کۆمەڵگایەکیش ڕۆحیەتی لێبووردنی بەرامبەر تاوانباران نەبێت، کۆمەڵگایەکی نائارام دەبێت. دواجار دوای هەر کارەساتێکی گەورە کە ژمارەیەکی زۆر تاوانبار دەمێنێتەوە، لێبووردن تەنها چارەیەکی عەقڵانیانەیە بۆ بەردەوامیدان بە ژیان لە ئاشتی و ئاسایشدا. بەتایبەتی بۆ نەوەکانی داهاتوو. بەڵام هەروا لێبووردنی بێ قەیدوشەرت بەرامبەر تاوانبارانی تاوانێکی وا گەورەی وەک ئەنفال، خوێنساردیەکی نابەرپرسیارانەی سیاسەت و حکومەتی کوردیە. گەڕانەوەی دادپەروەری، بەلایەنی کەمەوە هەستی دادپەروەری لای قوربانیان گرنگترین هەنگاوە لەدوای هەر ڕووداوێکی جینۆساید. دواجار تاوانباران دەبێت بچنە بەردەم دادگا و دان بەتاوانەکانیاندا بنێن. ئەوجا ئەگەر کۆمەڵگا، بەمانایەکی تر دەسەڵاتێکی فەرمی بەناوی کۆمەڵگاوە، لە زۆرێک لە تاوانباران - گەر تاوانەکانیان بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەناوبردنی قوربانیان نەبوویێت- خۆشبێت، ئەوا حاڵەتێکی پەسەندکراو دەبێت.

بەڵام جگە لەو پەیوەندییە تاوانبارانە و شەرمەزارانەیەی بەشێک لە ئینسانی کورد بە ئەنفالەوە، پەیوەندییەکی تریش، لەسەر ئاستێکی تر و بەشێوازێکی تر، هەیە. ئەویش پەیوەندیی سیاسەتی کوردی و بەرگریی چەکدارانەیە. بێگومان ئەمە بەهیچ شێوەیەک بەتاوانبارکردنی ئەو لایەنە سیاسیانە ناگەیەنێت کە لەو سەردەمەدا بەحوکمی بوونیان لەو ناوچانەی ئەنفالەکانی تیادا ئەنجامدرا و ئاراستەکردنی بەشێک لە هێرشەکان دژی ئەوان، بەشێوەیەک لەشێوەکان، ڕاسەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، تێوەیگلاون. بەڵام گەر ئێمەی کوردیش وەک زۆر لە میللەتانی تر هەست و ئیدراکێکی مێژووییمان لادرووستببێت و تێگەیشتنمان بۆ مێژوو بەرفراوانتر ببێت لە هەوڵدان بۆ شێواندن و بەئەفسانەییکردنی مێژوو و ساختەکردن لە نووسینەوەیدا –کە ئەوە تەنها کردەوەی ڕژێمە دیکتاتۆری و فاشیستئاساکانە- ئەوا تێدەگەین چەندە گرنگە کارەساتێکی وەک ئەنفال هەموو لایەنەکانی، تادەکرێت ڕاستگۆیانە، بخرێتە بەرچاو.

دەرککردن بە مێژوو وویستێکی سیاسیی پتەوی پێوویستە. وویستی سیاسەتێکی دڵنیا و پشتئەستوور بەخۆ بۆ شەفافیەت و راستگۆیی. گەر ئەم وویستە هەبوو، ئەوسا هۆشیاری بەرامبەر مێژوو و دەرککردن بە مێژوو دەبێتە بەشێک لە هۆشیاریی دەستەجەمعیی کۆمەڵگایەک، ئەگەر بکرێت باس لە هۆشیاریەکی دەستەجەمعی (هۆشیاریی کۆ) بکرێت. تەنها کاتێک سیاسەتی کوردی و لایەنە سیاسیەکانی کورد ئامادەبن راستگۆیانە مێژووی خۆیان ئاشکرا بکەن و دەربارەی بدوێن؛ کاتێک ئامادەبن بۆ لێکۆڵینەوەی چڕوپڕ لە مێژووی خەبات و سیاسەتکردنیان؛ کاتێک بێدوودڵی قەناعەت بکەن بە گرنگیی خستنەڕووی هەڵە و لێپرسراوێتیەکانیان بەرامبەر رووداوەکان لەپاڵ قارەمانێتیەکانیاندا، ئەوکاتە دەکرێت مێژوویەکی راستگۆیانە بۆ خەباتی سیاسی کوردی بنووسرێتەوە. (هەرچەندە هەمیشە ئەو پرسیارە دەربارەی مێژوو ئامادەیە: ئایا هەرگیز مێژوویەکی راستگۆ بوونی هەیە؟)

هیچ شتێک پاساوی نەخشەکێشان و جێبەجێکردنی کردەیەکی جێنۆسایدی لەلایەن دەوڵەتێکەوە نادات. هیچ بیانویەک و هەلومەرجی تایبەتی و ئاڵۆز یان حەتمیەتێکی مێژوویی لەئاستی تاوانبارێتی کەمناکاتەوە و شەرعیەتی پێنابەخشێت. جێنۆساید دواهەمین و دڕندەترین رێگایە لەلایەن دەوڵەتێکەوە بگیرێتەبەر بۆ کۆتاییهێنان بە کێشەیەک کە لەزۆربەی حاڵەتەکاندا بنچینە یان زەمینەیەکی ئێتنی، ئایینی یان رەگەزیی هەیە. جێنۆساید هەمیشە لەلایەن دەوڵەتێکی مەرکەزیەوە روودەدات کە هێز و دەسەڵات و ئیمکانیات و هۆیەکانی لەناوبردنی زۆر زیاترە لە گروپ یان گروپەکانی تر؛ لە قوربانیان. زۆربەی قوربانیان مەددەنی و بێچەکن و بەدەگمەن توانای بەرەنگاری و بەرگریلەخۆکردنیان هەیە. لەزۆربەی حاڵەتدا لە هەلومەرجی ئاڵۆز و لەدەستدەرچوودا، لە کێشە و ململانێی تووندا وەیان لە پرۆسەی جێبەجێکردنی پلان بۆ هێنانەدیی خەونێکی ئایدیۆلۆژیانەی یوتۆپیائاسادا روودەدات. هەندێکجار لایەنی قوربانیانیش لە کێشەکاندا بەشدارن و لایەنێکی کێشەکەن، بۆنموونە ئەرمەنیەکان و دەوڵەتی تورکی، کورد و رژێمی بەعس، بۆسنیەکان و ئەڵبانیەکان کە قوربانیانی دەوڵەتی سربی بوون لە جەنگێکی ناوخۆی خوێناویدا، وەیان توتسیەکان و زۆرێک لە هوتووە میانجیرەوەکان کە بوونە قوربانیی ململانێی دەسەڵات لەنێوان هوتووە توندڕەوەکان و ئەو توتسیانەدا کە وەچەی دووەم و سێهەمی توتسیە هەڵهاتووەکان بوون لەدەستی شۆڕشگێڕە هوتووەکانی 30 ساڵ لەوەبەر دەسەڵاتیان لە توتسیەکان سەندبووەوە. هەندێکجاریش قوربانیان تەواو لەدەرەوەی کێشە و پلانەکانن و دەبنە قوربانیی خەون و مەرامەکانی پلانێکی ئایدیۆلۆژی، وەک یەهودیەکان کە بوونە قوربانیی خەون و مەرامەکانی هیتلەر؛ چەند ملیۆنێک هاوڵاتیی روس (لە نەتەوە و میللەتی جیاواز) کە بوونە قوربانیی سیاسەتی دڕندانەی ستالین؛ ئەو نزیکەی ملوێنونیوێک هاوڵاتیە کەمبۆدیانەی بوونە قوربانیی خەونە ئایدیۆلۆژیەکانی پۆڵ پۆت. وەیان قوربانیان رێگرن لەبەردەم باشتربوونی ژیان و "خۆشگوزەرانی"ی گروپێکدا کە لایەنگر و هاوبەرژەوەندییە لەگەڵ دەوڵەتی مەرکەزیدا، هەروەک لە دارفور لەئارادایە

زۆرجاران وادێتە پێشچاو کە کردەیەکی جێنۆسایدی روداوێکی حەتمیە و لایەنی تاوانبار هیچ چارەسەرێکی تری نەبووە. بەڵام ئەمە تەنها بەهانەهێنانەوە و هەوڵی دەرچوونە لەژێر باری بەرپرسیاریدا. خستنەپاڵی بەشێکی لێپرسراوێتی و تەنانەت لەزۆر حاڵەتدا تاوانبارکردنی لایەنی قوربانی یەکێکە لە تاکتیکەکانی تاوانباران بۆ پاساودانی تاوانەکانیان. ئەمە ئەگەر هەر بەتەواویش ئینکاری لە روودانی نەکەن، کە لە زۆربەی حاڵەتەکاندا روودەدات. هەموو ئەمانە وادەکات پێناسەکردن و دیاریکردنی جێنۆساید زەحمەتبێت، بەتایبەتی لەلایەنی یاساییەوە. بۆ زانستە کۆمەڵایەتیەکان ئەم ئەرکە تاڕادەیەک ئاسانترە و کۆمەڵێک پاترۆن و مۆدێل و هەلومەرج هەیە کە لە هەر کردەیەکی کۆمەڵکوژیدا هەبێت، دەکرێت بە جێنۆساید ناوببرێت. یەکێک لەو مەرجانە بوونی پلانێکی پێشوەختە. کاتێکیش ئەمە هەبوو ئیدی هیچ بەهانەیەک پاساوی جێبەجێکردنی ئەو پلانە نادات. هەرئەمەش وادەکات هەر جۆرە تێگلاویەکی لایەنی قوربانی لە کێشەکانەوە و ئەو راستیەی کە ئەوانیش بەشێکن لە ململانێکان و بەرەنگاری و بەرگریلەخۆکردنیان، لەلایەنی یاساییەوە چاوی لێبپۆشرێت. بەڵام وەک حاڵەت و رووداوێکی مێژوویی، وەک بابەتێکی لێکۆڵینەوە، بەتایبەتی لەبواری لێکۆڵینەوەی زانستی لە جێنۆسایدا، خستنەڕووی هەموو لایەنەکان و ئانالیزە و روونکردنەوەیان گرنگترین کارە.

هەر لەم روانگەیەشەوە لێکۆڵینەوەی زانستی و مێژوویی لە ئەنفال و رونکردنەوەی هەموو لایەنەکانی گرنگە. ئێمە دەبێت مێژوویەکی راستگۆیانەمان بۆ ئەنفال هەبێت. لەم چوارچێوەیەدایە کە دەبێت باس لە جۆری پەیوەندیی کورد و سیاسەتی کوردی بە ئەنفالەوە بکەین. لەوباوەڕەدام لەم چەند پەرەگرافەی پێشوودا بەڕادەی پێوویست هۆ و بەهانەم داوەبەدەستەوە کە سیاسەتی کوردی و سیاسەتمەدارانی تێوەگلاو لە ئەنفال لەسەردەمی خەباتی چەکدارییاندا، ترس و سڵەمینەوەیان نەبێت لە بەتاوانبارکردنیان. بەڵام لەهەمانکاتدا هۆ و بەهانەی بابەتیانەش هەن بۆ قسەلەسەرکردن و پەردەڕامالین لەسەر لایەنە ناڕوونوناشکراکانی، بۆ شکاندنی بێدەنگی دەربارەی هەموو ئەو شتانەی لەکاتی جێبەجێکردنی پلانەکانی ئەنفالدا روویاندا.

بێگومان یادکردنەوە و دروستکردنی مۆنومێنت و هەندێکجاریش بەسیاسیکردنی رووداوەکە گرنگن، بەڵام زۆر گرنگتر گەڕانەوەی هەستی دادپەروەرییە بۆ رزگاربووان و کەسوکاری قوربانیە لەناوچووەکان. جگە لە قەرەبووکردنەوەیان، پیشاندانی لێپرسراوێتی و لە هەندێک حاڵەتدا داوای لێبووردنکردن لێیان زۆر پێوویستە بۆ گەڕانەوەی دادپەروەری. هەر بەتەنها سزادانی تاوانبارە سەرەکیەکان بەس نییە.

پرسیار: ئایا ئەدەبی کوردی بە تەعریفە جیاوازەکانی ئێوەوە بۆ ئەدەب چەند بەرپرسیارە لەبەردەم بیرنەکردنەوە لە ئەنفال؟

گۆران بابەعەلی: ئەدەب بەرپرسیار نییە لەبەردەم هیچ کارەساتێکدا یان بیرکردنەوە لە کارەساتێک. ئەدەب پێکهاتووە لە کۆی بەرهەمی تاکەکەسیی نووسەران و ئەدیبان و رەنگە بشکرێت لەوە بەرفراوانتر پێناسەبکرێت تا هەموو ئەو دامودەزگا و رێکخراوانەش بگرێتەوە کە پەیوەندییان پێوەی هەیە. بەواتایەکی تر دامەزراوێکی کولتووری- کۆمەڵایەتییە. ئەدەب کایەیەکە تیایدا ئەدیبان وەک تاکەکەس چالاکن و هەر یەک لە بەرهەمەکانی خۆیان و هەڵوێست و شێوەبیرکردنەوەی خۆیان لێپرسراون. رەنگە لەساتێک لە ساتەکاندا کردەی دەستەجەمعیش رووبدات، بۆنمونە لە یادکردنەوە و بۆنەکاندا، بەڵام هێشتا ئەو کردانەش بەمانای پیشاندانی لێپرسراوێتی نایەن. خۆ گەر واشبوون ئەوا پرسیار لە سرووشتی هونەرییان دێتەپێشەوە.

من ئەو پێناسە رۆمانسیانەیەم بۆ ئەدەب و هونەر نییە کە پێموابێت وەزیفەیەکی کۆمەڵایەتییان هەیە و نوێنەرایەتیی واقعیەتێکی باڵا دەکەن. بێگومان ئەوە بڕیاری ئەدیب و هونەرمەند خۆیەتی گەر لەڕێگای بەرهەمەکانیەوە لێپرسراوێتی خۆی بەرامبەر کارکردن بۆ ئەنفال و بیرکردنەوە لێی پیشانبدات. شتێکی لۆژیکییشە دوای کارەساتێکی وا گەورەی مرۆیی، هونەرمەندان و ئەدیبان هەوڵبدەن لە بەرهەمەکانیاندا تەعبیری لێبکەن. لە ئەدەبیاتی کوردیدا ئەنفال بەڕادەیەکی بەرچاو ئامادەیە. بەڵام ئاخۆ ئەدەب بتوانێت بەرپرسیارێتیی ئەوە هەڵبگرێت کە هۆشیارییەکی کۆ بەرامبەر ئەو رووداوە بەمەبەستی رێگاگرتن لە دووبارەبوونەوەی بخوڵقێنێت، من بەگومانم لێی. ئەمە بەلایەنی کەمەوە گەر مەبەست لەم پرسیارە بیرکردنەوە لە ئەنفال ئەمە بێت.

لەڕاستیدا ئەم ئەرکە زیاتر لەسەرشانی بوارێکی ترە کە تائێستاش تیایدا کەمتەرخەمە. ئەو بوارەش زانستە. بۆ دروستکردنی جۆرێک لە هۆشیاریی کۆ بەرامبەر ئەنفال لەڕێگای لێکۆڵینەوە لێی و روونکردنەوە و راڤەکردنیەوە، پێوویستمان بە سەنتەر و دەزگای تایبەتیی لێکۆڵینەوە هەیە.

پرسیار: ئایا ئاستی ئەو ترسە شاراوەیەی لای ئینسانی کورد هەیە بەرامبەر کوردبوونی خۆی، ترسێکە خاوەنی هێزیکی رۆشنبیری وایە کە بتوانێت لە بری تۆڵە خۆی بکات بە هێزێک کە هەڵگری لێبوردن بێت؟ ئایا ئەم هێزە چەند دەسەڵاتی کوردی لێی بەرپرسیارە و چەندیش کۆمەڵگەی کوردی و رۆشنبیرەکانی بەرپرسیارن لە پیشاندانی؟

گۆران بابەعەلی: هەستی لێبووردن کاتێک درووستدەبێت کە ئیدی دڵنیایی بەرامبەر ئایندە سەقامگیربووبێت؛ کاتێک ئیدی ترس لە دووبارەبوونەوەی ڕووداوەکان، لە جێنۆساید لەناوچووبێت. دوای ڕوودانی هەر جێنۆسایدێک ئەو پرسیارە گوماناوی و ترسئامێزە سەرهەڵدەدات کە ئاخۆ دەبێت ئەمە جارێکی تریش ڕووبداتەوە؟ یان قەوارەی ڕووداوەکە و ڕادەی دڕندەیی و شەڕانگێزیی ئەم ڕووداوە هێندە هەموو لایەنەکانی ڕاچەندووە کە ڕەنگە ئیدی تەنانەت تاوانبارانیش نەک هەر ویژدانیان بەڵکو هزریشیان بخەنەگەڕ بۆ ڕێگاگرتن لە دووبارەبوونەوەی؟

ئەم شێوە بیرکردنەوەیە کە زیاتر ئومێدێکە بە ئایندەیەکی گەشتر و وویست و ئارەزووکردنی مرۆڤانەیە بۆ بەردەوامیی ژیان و بەدەستهێنانی ئاسودەیی؛ ئیشکردنی غەریزەی ژیانە لە مرۆڤدا بۆ دامرکاندنەوەی غەریزەی مەرگ و شەڕانگێزی تیایدا. بەڵام لەڕاستیدا وەک "هێلێن فاین" دەڵێت جێنۆساید کردەیەکی ناهزری (ناعەقڵانی) نییە، بەڵکو پلانێکی زۆر عەقڵانی (ڕاشیۆناڵ)ە، هەربۆیەش دەکرێت ڕێگای لێبگیرێت. بەپێی ئەو مۆدێلەی خاتوو "فاین" بۆ دیاریکردنی هەلومەرجەکانی جێنۆساید هێناویەتیەکایەوە، یەکێک لە مەرجە سەرەکیەکانی جێنۆساید ئەوەیە کە پلانێکی لەوەپێش داڕێژراو و دیراسەکراوی بۆ ئامادەکراوە. کەواتە کردەیەکی عەقڵانییە. چونکە وەک ئەو دەڵێت ئەنجامدەرانی لەوەپێش حسابی شانسەکانی سەرکەوتنی پلانەکانیان کردووە، بەپێی ئەو مەرام و نۆرم و ئەنجامانەی هەیان بووە. بەواتایەکی تر لەبەرئەوەی جێنۆساید کردەیەکی هەڕەمەکی نییە - وەک زۆر کۆمەڵکوژیی تر دەشێت وابێت- بەڵکو لەوەپێش پلان و نەخشەی بۆداڕێژراوە و زۆر عەقڵانیانە بیریلێکراوەتەوە و سەنگوکێشکراوە. کەواتە دەکرێت ڕێگا لەبەئەنجامگەیاندنیشی بگیرێت. دەکرێت بەهەمانشێوە عەقڵانیانە بڕیاری ڕاگرتن و جێبەجێنەکردنی بدرێت. هەربۆیەش دیراسەکردن و توێژینەوە لێی گرنگە.

جێنۆساید دەکرێت لە هەموو کات و شوێنێکدا ڕووبدات و دووبارەش ڕووبداتەوە، گەر هەلومەرجەکانی ڕوودانی هێشتا ئامادەبن. پێویستناکات وەک ڕەشبینی لێکیبدەینەوە گەر بڵێین دەشێت ڕۆژێک لەڕۆژان کردەیەکی جێنۆسایدیی تر بەرامبەر بەشێک لە کوردی دانیشتوانی عێراق ڕووبداتەوە. بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا دەشێت، گەر گەشبینانە لێیبڕوانین، لە سیستمێکی دیمۆکراسیدا کە تیایدا دەوڵەتی عەدالەت بەرقەراربێت، ئەگەری ڕوودانی جێنۆساید بەڕادەیەکی یەکجار زۆر کەمبێت. تا ئەم ساتەش هیچ یەکێک لە ڕووداوەکانی جێنۆساید لە وڵاتێکدا بەدەستی دەوڵەتێکی دیمۆکرات کە تیایدا یاسا باڵادەستە، ڕووینەداوە. بەپێچەوانەوە گەر سەرنجی هەموو حاڵەتەکانی جێنۆساید لەسەدەی بیستەمدا بدەین –کە لەلایەن هەندێک لە لێکۆڵەرەوانەوە بە سەدەی جێنۆساید ناودەبرێت- ئەوا دەبینین لە هەر جۆرە سیستمێکی تری نادیمۆکراسیدا، کە لەزۆربەی حاڵەتدا یاسا دەسەڵاتێکی دیاریکراوی هەیە لەبەردەم سیاسەت و دەوڵەتدا، جێنۆساید ڕوویداوە.

گەر ئینسانی کورد ترسێکی شاراوەی بەرامبەر بوونی خۆی وەک کورد هەبێت، ئەوا حاڵەتێکی زۆر لۆژیکیانەیە. ئینسانی کورد، لە هەموو ئەو جێگایانەی کورد دەژی، جگە لەوڵاتانی دیمۆکراسی و خاوەن باڵادەستیی یاسا، بەگومانە لەوەی دەوروبەرەکەی و ئەو دەوڵەتانەی ئەو لە سایەیاندا دەژی، وەک خۆی پەسەندیبکەن. گەر ڕۆژێک لەڕۆژان هەوڵی بەدەستهێنانی مافە سەرەتاییەکانی بدات، سەرکوتدەکرێت. لەهیچ یەکێک لەو دەوڵەتانەدا کە کورد وەک میللەت و نەتەوە تیایدەژی، سیستمێکی دیمۆکراسیی ڕاستەقینە و باڵادەستی یاسا و دادپەروەرییەکی ڕاستەقینە نییە تا گەرەنتیی ئەوەی بداتێ ڕۆژێک لەڕۆژان هێرش ناکرێتە سەری هەر لەبەرئەوەی کوردە. من بەش بەحاڵی خۆم بەدرێژایی ژیانم لە کوردستان، هەر لەوکاتەوەی دەرکم بەو مەترسی و هەڕەشەیە کردووە، ئەم ترس و گومانە لەناخمدا بووە. زیادەڕۆیی نییە گەر بڵێم ئەو ترسە شاراوەیە هێشتا ناخ و دەروونمی بەجێنەهێشتووە و کاریگەریە دەروونیەکانی بەتەواوی لەبەین نەچوون، بەڵام ڕەنگە زۆر شاراوەتر و کپتر بووبن. ئەم حاڵەتە لە سایکۆلۆژیادا بە "ترۆما" ناودەبرێت.

لەڕاستیدا زەحمەتە بتوانێت ترسێکی لەم جۆرە و ترۆمایەکی وا ببێتە هێزێک بۆ لێبووردن. چونکە وەک ئاماژەم پێدا، لێبووردنی تەواو ئەوکاتە لە ناخی ئینسانەکاندا سەرهەڵدەدات گەر هەست بە ئاسایش و ئارامی و دڵنیایی بەرامبەر ئایندە درووستبوو. ئەم دڵنیاییە تائێستاش بە مرۆڤی کورد نامۆیە. ڕەنگە نەوەیەکی نوێ ئێستا هەبێت کە ئەو ترۆمایەی نەبێت و ئەو ترس و گومانەی لەدەوروبەرەکەی نەبێت، بەڵکو نادڵنیایی بۆ ئەو جۆرێکی تر بێت و کێشەکانی کێشەی تر بن، لەگەڵ کۆمەڵگای خۆی، نەک لەگەڵ هەڕەشەیەک لەدەرەوەڕا. هەروەها دەشێت ئەم ترسە لە چەند نەوەی داهاتوودا

برەوێتەوە و ترۆماکانی ئێمە، ترس و گومانەکانی ئێمە بۆ ئەوان ببێتە حیکایەتی زیادەڕۆییانە و رەشبینیەکی پیرانە. ئەمەش نە رۆشنبیری و نە سیاسەت ناتوانن رۆڵێکی ئەوتۆی تیادابببینن. تەنها رەوتی کات و ئەو رووداوانەی لە ئاییندەدا دێنەپێشێ کاریگەرییان بۆ ئەمە هەیە. بوارە رۆشنبیریەکان تەنها دەتوانن کار لەسەر ئەم ترسە بکەن و بیکەنە بەرهەمی رۆشنبیری و کولتووری. سیاسەتیش، سیاسەتێکی کارامە و دڵسۆز، سیاسەتێک لەسەر بنچینەی هەست بەلێپرسراوی کاربکات، دەتوانێت زەمینە بۆ گۆڕینی بارودۆخەکان خۆشبکات. سیاسەت و رۆشنبیری تەنها لەو لایەنەوە دەتوانن رۆڵبیینن کە یارمەتیی هاتنەکایەی هەلومەرجەکانی سەروەریی یاسا و دەوڵەتی دادپەروەری بدەن. ئەمەش من بەش بەحاڵی خۆم زۆر پێی گەشبین نییم.

پرسیار: ئەو پێشنیارە تایبەتیانەی ئێوە چین، بۆ ئەوەی ئەنفال وەک کارەساتێکی سیاسی مێژوویی لە یادەوەری ئینسانی کوردا بەچەشنێک بمێنێتەوە کە هەمیشە جێی ئاوڕدانەوە و قسەکردنبێت لەسەری لەلایەن ئەو نەوانەی کە لەدوارۆژی کۆمەڵگەی ئێمەدان؟

گۆران بابەعەلی: واچاکترە سەرەتا لەخۆمان بپرسین ئاخۆ گرنگە نەوەکانی دوارۆژ بە کێشە و کارەسات و رووداوەکانی رابووردووەوە خەریکبکەین؟ ئەگەر گرنگە، بۆچی و چ سوودێکی دەبێت؟ بێگومان هەر میللەتێک یان نەتەوەیەک خۆی بە گرنگ بگرێت، ئەوا گرنگی بە مێژووی خۆی و کارەساتە نەتەوەییەکانیشی دەدات. گەر ئێمەی کورد هەستی مێژووییمان لادرووستببێت و بمانەوێت ئەو هەستە لای نەوەکانی داهاتووش بخوڵقێنین، ئەوا دەبێت مێژوویەکی راستگۆیانەمان هەبێت. هەروەک لەمەوبەر ئاماژەم پێکرد دەبێت مێژوویەکی راستگۆیانەمان بۆ ئەنفالیش هەبێت. گرنگیی لەیادنەکردنی ئەنفال لەوەدایە کە دەشێت لەبیرنەچوونەوەی کارەساتە نەتەوەییەکان و کردنیان بە بەشێک لە هۆشیاریی کۆ یان یادەوەریی کۆ، یەکێک لە رێگاکان بێت بۆ رێگاگرتن لە دووبارەبوونەوەیان. بەڵام بەمێژوویکردن و راگرتنی کارەساتێک لە یادەوەریی کۆی نەتەوەیەکدا شتێکی زۆر جیاوازە لە تەنها یادکردنەوە و بەردەوام باسکردنی.

ئەوەی لەئێستادا زۆر پێوویستە لێکۆڵینەوەی زانستی و مێژووییە لە کارەساتی ئەنفال. بەبەراورد لەگەڵ حاڵەتەکانی تری جینۆساید لە دونیادا، دەربارەی ئەنفال زۆر کەم لێکۆڵینەوەی زانستی کراوە. تائێستاش لە کوردستان سەنتەرێکی تایبەتی بە لێکۆڵینەوەی زانستی لە ئەنفال نییە کە بتوانێت پشتگیری لە لێکۆڵەرەوان بکات لە هەموو ئەو لایەنانەوە کە لێکۆڵینەوەی زانستی پەیوەندیی پێوە هەیە. بۆنموونە بودجەیەکی وا کە لێکۆڵینەوەی درێژخایەنی مەیدانی مەیسەربکات، یان پشتگیریی لۆجیستیکی بۆ گەیشتن بە هەر سەرچاوەیەکی پێوویست، وەیاخود پشتگیریی فەرمی و کارئاسانی لەو حاڵەتانەدا کە سیاسەت دەبێتە رێگر لەبەردەم لێکۆڵینەوەدا. بۆ بەدەستهێنانی ئەمانەش لەپاڵ ئەو هەستە مێژووییەدا وویست و ئیرادەیەکی سیاسی پێوویستە.

زۆربەی ئەو شتانەی تائێستا دەربارەی ئەنفال کردوومانە لەڕوانگەیەکی عاتیفیەوەیە. هەر کارەساتێکیش بەتێپەڕبوونی کات هێدی هێدی سیما عاتیفیەکانی کاڵتردەبنەوە و دەبێتە رووداوێکی مێژوویی. کارەساتی ئەنفالیش بۆ نەوەکانی داهاتوو، رەنگە بۆ نەوە لاوترەکانی ئێستاش و تەنانەت نەوەکانی داهاتووی قوربانیانی ئەنفال و کەسوکاری ئەنفالکراوانیش، دەبێتە کارەساتێکی مێژوویی. بۆ ئەوان ماناکانی دەگۆڕێت و چیدی ئەو ناوەڕۆکە یەکجار عاتیفیەی نابێت کە بۆ ئێمە و ئەو نەوانە هەیەتی کە لەسەردەمی کارەساتەکەدا ژیاوین و راستەوخۆتر ئەزمونمانکردووە. هەربۆیەش واباشترە وەک رووداوێکی مێژوویی مامەڵەی لەگەڵبکەین و تادەکرێت لێکۆڵینەوە دەربارەی لایەنە جیاوازەکانی بکەین تا وێنەیەکی تەواومان دەربارەی سەرجەمی کارەساتەکە و ئەو کۆنتێکستە مێژووییەی تیایدا روویداوە لەبەردەستدابێت. ئەمەش کارێکی زۆری دەوێت لەو بوارە زانستییە جیاوازانەدا کە دەشێت لێکۆڵینەوەی دەربارە بکەن. تەنها ئەوکاتەش دەشێت ئەم کارەساتە لە کۆنتێکستی خۆی و ئەو سەردەمە مێژووییەی تیایدا روویدا، شیبکەینەوە.